

УДК 378.147

Я. Б. Сікора,

кандидат педагогічних наук, старший викладач
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

SikoraS@meta.ua

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

У статті розглянуто теоретичні та методологічні основи компетентнісного підходу. Проаналізовано поняття "підхід", "компетентнісний підхід". Виділено передумови виникнення компетентнісного підходу, етапи становлення, виокремлено його провідну категорію – компетентність. Визначено, що компетентнісний підхід спрямований на активізацію діяльності студентів як суб'єктів навчальної діяльності.

У сучасній вітчизняній педагогіці відома велика кількість підходів, що лежать в основі підготовки майбутнього фахівця – системно-діяльнісний, особистісно орієнтований, технологічний, професіографічний, аксіологічний тощо, серед них ми виділяємо компетентнісний підхід як основний у нашому дослідженні.

Визначення сутності кожного з них потребує означення поняття "підхід".

І. Зимня означає поняття "підхід" як визначену позицію, точку зору, що обумовлює дослідження, проектування, організацію того чи іншого явища, процесу. Підхід визначається деякою ідеєю, концепцією і зосереджується на основних для нього одній чи двох категоріях [1: 9]. Він може розглядатися як: "а) світоглядна категорія, в якій відображаються соціальні установки суб'єктів навчання як носіїв суспільної свідомості; б) глобальна і системна організація і самоорганізація освітнього процесу, яка включає усі його компоненти, і передусім, суб'єктів педагогічної взаємодії: учителя (викладача) і учня (студента)" [2: 75].

Підхід, на думку Г. Ібрагімова, – це ідеологія і методологія розв'язання проблеми, яка розкриває основну ідею, соціально-економічні, філософські, психолого-педагогічні передумови, головні цілі, принципи, етапи, механізми досягнення цілей [3].

Методологічним інструментом співставлення існуючих підходів у системі освіти є схема рівнів методології, запропонована І. Блаубергом, Е. Юдіним [4]. Авторами було виділено чотири рівні методологічного аналізу.

Перший рівень – філософська методологія. Її зміст складають загальні принципи пізнання і категорійна побудова науки загалом [4]. Це – світоглядна позиція, яка дає уявлення про світ, його походження, початок, першопричину та інші постулати, які сутнісно визначають пізнання і інтерпретацію.

Другий рівень методології визначається як рівень загальнонаукових принципів і норм дослідження. І. Блауберг та Е. Юдін підкреслюють, що специфіка проблем, що розробляються на цьому рівні, "визначається байдужістю до конкретних типів предметного стану і водночас апеляцією до деяких загальних рис процесу наукового пізнання" [4: 70].

Третій рівень методологічного аналізу – "конкретно-наукова методологія, тобто сукупність методів, принципів дослідження і процедур, які використовуються в тій чи іншій спеціальній науковій дисципліні" [4: 70-71] та галузі знання.

Четвертий рівень – методично-процедурний – співвідноситься авторами з методикою і технікою дослідження, з розробкою технології, загальних заходів реалізації різноманітних процесів, зокрема, освітнього.

Розглянемо значення кожного з рівнів методологічного аналізу для тлумачення поняття "професійна компетентність" і для її формування.

Як зазначалося вище, перший рівень методологічного аналізу передбачає виявлення, утвердження світоглядної загальнофілософської основи явища. На думку І. Зимньої, цей рівень визначається системним і генетичним підходом, що характеризується відображенням просторово-часового бачення світу і таких конкретних явищ, як, наприклад, процес формування професійної компетентності [1: 33].

У контексті системного підходу, зазначає І. Зимня [1: 33], усі компетентності, що формуються, розглядаються як елементи цілісної системи особистісних якостей людини, де системоутворюючим елементом є мета-ідеал.

Оскільки професійну компетентність учителя інформатики можна розглядати як певну систему, що інтегрує знання, уміння, навички, професійно важливі якості особистості вчителя і забезпечує виконання особистих професійних зобов'язань, то наше дослідження повинно базуватися на системному підході.

Результатом системного аналізу предмета нашого дослідження є модель професійної компетентності вчителя інформатики, яка є цілісною.

Системний підхід забезпечує цілісність навчального процесу, сприяючи тим самим його оптимізації, і дозволяє розглядати процес формування професійної компетентності майбутніх учителів інформатики як єдину систему з різноманітними внутрішніми зв'язками.

Генетичний підхід дає змогу представити в теоретичній формі процес зародження і розвитку компетентнісного підходу в освіті, онтологію понять "компетентність", "компетенція", "професійна компетентність".

Логіка нашого дослідження потребує розкриття передумов виникнення і етапів становлення компетентнісного підходу.

Аналіз наукових джерел дав змогу виділити наступні передумови виникнення означеного підходу: соціально-економічні [5; 6]; освітні (організаційно-освітні) [7: 21]; педагогічні, закладені у відомих педагогічних концепціях і теоріях (проблемного навчання, виховуючого навчання).

І. Зимня у своєму дослідженні [8: 22-25] виділила три етапи становлення компетентнісного підходу в освіті.

Перший етап (1960-1970 рр.) – характеризується уведенням у науковий апарат категорії "компетенція", створенням передумов розмежування понять "компетенція", "компетентність".

Другий етап (1970-1990 рр.) – характеризується використанням категорії "компетенція / компетентність" у теорії і практиці навчання мови, професіоналізму в управлінні, керівництві, менеджменті, навчанні спілкуванню.

Ідея компетентнісного підходу в Росії зародилася на початку 80-х рр. минулого століття, коли у журналі "Перспективи: питання освіти" була опублікована стаття В. де Ландшеєр "Концепція "мінімальної компетентності". У ній йшлося про компетентність особистості як мету і результат освіти.

Наступним кроком стали дослідження: Н. Кузьміної, де на основі педагогічної діяльності компетентність тлумачиться як "властивість особистості"; Л. Петровської, яка розглядає комунікативну компетентність, пропонує спеціальні форми тренінгів для формування цієї "властивості особистості".

Третій етап (починаючи з 1990 р.), як зазначає І. Зимня, характеризується появою робіт А. Маркової (1993 р., 1996 р.), де в загальному контексті психології праці професійна компетентність стає предметом спеціального всебічного розгляду [8].

У цей період з'являються дослідження Л. Мітіної, яка розглядає соціально-психологічний і комунікативний аспекти компетентності вчителя, та І. Зимньої, присвячене соціальній роботі.

Даний етап характеризується тим, що в матеріалах ЮНЕСКО, доповідях Ж. Делора, В. Хутмахера окреслюється коло компетенцій, які вже повинні розглядатися усіма як бажаний результат освіти: навчати здобувати знання (учити вчитися); працювати й заробляти (навчання для праці); жити (навчання для здорового, цікавого, достойного життя); жити разом (навчання для спільного життя).

Йдеться про необхідність визначення, відбору та ідентифікації обмеженого набору компетентностей, які є найважливішими, інтегрованими, ключовими.

І. Єрмаков [9: 208-209] виділяє три групи поглядів українських авторів освітньої політики (учених, педагогів, авторів підручників, освітянських керівників) на використання в педагогіці понять "компетенції" і "компетентності".

1. Компетентнісний підхід – "мода на компетентність". Перша група вважає, що терміни "компетенція" і "компетентність" є даниною європейській моді, без яких можна обійтися, використовуючи їхні класичні прототипи – "рівень підготовленості випускника", "навчальні уміння" тощо. Джерелом наукової проблеми, на їх думку, не можуть бути нормативні документи, які наказують учителям формувати щось, що ще не досліджене педагогічною наукою. Поняття компетенції визначається через поняття здібності або здатності.

2. Компетентнісний підхід не є абсолютно новим для вітчизняної школи. Інших дослідників дивує романтичний максималізм щодо ролі ключових компетенцій, який представлений у статтях з назвами на зразок "Ключові компетенції – нова парадигма результату освіти". На їхню думку, подібна орієнтація освіти на спеціальні та комплексні способи навчальної діяльності вже була описана в роботах М. Скаккіна, І. Лернера, В. Краєвського, М. Щедровицького та ін.

І. Єрмаков зазначає, що втрати пострадянської освіти призвели до спрощення розроблених концепцій цими дослідниками, і вони втратили своє глибоке значення. Тому й виникла необхідність нового опису якості освіти в межах компетентнісного підходу.

3. Компетентнісний підхід – одна з основ оновлення освіти. Третя група науковців схильна вважати, що нові терміни означають напрям розвитку або модернізації освіти, і що ця новизна допоможе актуалізувати освіту (освіченість) школяра. Адже поняття "компетенція" і "компетентність" уже широко використовуються для опису життєдіяльності людини і означають високу якість її професійної діяльності. Цим же значенням дані поняття наділяє й педагогіка для опису якості підготовки учнів. Компетенції знаходяться ближче всього до опису складу комплексних, складних, інтегративних умінь [9: 208-209].

У науково-педагогічній літературі можна виділити дві протилежні думки щодо провідної категорії компетентнісного підходу.

О. Субетто вважає, що компетенція є головною категорією компетентнісного підходу, а компетентність – вторинною, похідною категорією. На його думку, компетенція є потенційною якістю, "випускник у процесі навчання отримує комплекс компетенцій, які тільки умовно можна вважати компетентністю (компетентністю початкового рівня)" [10: 32], а компетентність формується переважно за межами вищого навчального закладу під час накопичення досвіду у відповідній професійній діяльності, тобто є актуальною чи реальною якістю.

На думку І. Зимньої, компетентнісний підхід, що "характеризується посиленням власне прагматичної, так і гуманістичної спрямованості освітнього процесу", має розглядатися "на основі компетентності (а не компетенції)" [1: 17].

В аспекті генетичного підходу І. Зимня розвиток компетентностей розглядає у контексті формування психічних новоутворень, зміна і становлення яких відбувається у процесі особистісного розвитку [1: 34].

Цей підхід дає можливість вивчити етапи формування професійної компетентності майбутніх учителів інформатики у вищому навчальному закладі.

До другого рівня методологічного аналізу ми відносимо процесуально-результативний, синергетичний підходи.

І. Зимня пропонує розглядати процесуально-результативний підхід у загальному контексті розуміння зв'язку цих двох сторін будь-якого процесу за С. Рубінштейном. Важливість цього процесу дослідниця аргументує наступним чином: "про ефективність процесу жодним іншим способом, окрім результату свідчити не можемо..., ми судимо за результатом, який повинен бути певним чином оцінений" [1: 34].

Цей підхід передбачає виявлення критеріїв, показників, рівнів сформованості професійної компетентності й обов'язкове включення моніторингу в процес формування професійної компетентності майбутнього вчителя інформатики.

У межах компетентнісної освітньої моделі особистість повинна навчитися усвідомлювати міру своїх можливостей, сформувати світогляд, зрозуміти своє призначення в житті. Тому компетентнісний підхід володіє "ефектом синергізму" – коли мета освіти і життя співпадає.

Цій концепції відповідає синергетичний підхід до формування професійної компетентності фахівця, згідно з яким, середовище, в якому творчі здібності студента могли б актуалізуватися, повинно мати високий ступінь невизначеності й потенційну багатоваріантність. Невизначеність стимулює пошук власних орієнтирів, а багатоваріантність забезпечує можливість їхнього знаходження.

Синергетичний підхід до формування професійної компетентності полягає у тому, щоб правильно сформулювати стратегічні цілі, параметри, що визначають хід процесу, акцентуючи увагу на самостійній роботі, яка буде сприяти розвитку в студентів навичок самоорганізації, саморозвитку, необхідних для професійної діяльності.

До третього рівня методологічного аналізу може бути віднесений особистісний, діяльнісний підхід.

Професійна компетентність розглядається як особистісна якість, тому, на нашу думку, методологічно важливим є розгляд цього поняття і його формування в аспекті особистісного підходу.

Провідні ідеї особистісно орієнтованого навчання висвітлювали у своїх працях філософи (В. Андрущенко, І. Єрмаков, П. Саух та ін.); педагоги (Г. Васянович, С. Вітвицька, О. Дубасенюк, О. Пехота, С. Сисоева та ін.); психологи (І. Бех, А. Маслоу та ін.).

Провідною ідеєю використання особистісно орієнтованої освіти є розуміння визначальної ролі студента у формуванні знань, переконань, ставлень до своєї майбутньої професійної діяльності.

Особистісний підхід дає можливість вивчати професійну компетентність у системі рис, властивостей і особистісних якостей учителя. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя інформатики розглядається як становлення професійних мотивів, цінностей, професійно важливих якостей, професійного мислення, досвіду реалізації знань.

Головною рисою діяльнісного підходу до навчання є підпорядкування дій викладачів не процесу засвоєння знань, умінь та навичок, а організації діяльності студентів.

Категорія діяльності має численні характеристики, такі як суб'єктність, предметність, активність, цілеспрямованість, умотивованість, усвідомленість, а також має функціональну пояснювальну силу завдяки компонентам її психологічного змісту (предмет, засоби, способи, продукт, результат) і зовнішньої структури, що включає дії і операції [2: 44-45].

Порівняно з іншими видами діяльності навчальна діяльність вирізняється тим, що активність суб'єкта спрямована лише на пізнання об'єкта, а не на його перетворення, та є двосуб'єктною [11: 6]. Її суб'єктами є викладач (учитель) та студент (учень), який виступає також і об'єктом навчання при традиційному підході.

Діяльнісний підхід пов'язаний з особистісним підходом. Це пов'язано з традиційним розумінням і визначенням особистості як надчутливої соціальної якості. У педагогіці особистісний і діяльнісний підходи об'єднуються в один особистісно-діяльнісний. "Обидва...компоненти (особистісний і діяльнісний)", – зазначає І. Зимня, – "нерозривно пов'язані один з одним у силу того, що особистість

виступає суб'єктом діяльності, яка поряд з дією інших факторів, наприклад, спілкуванням, визначає його особистісний розвиток" [2: 77].

Цей підхід передбачає організацію процесу навчання таким чином, щоб майбутній педагог був рівноправним суб'єктом навчання і спілкування, формування умінь і навичок, цілепокладання, планування, контролю, самоаналізу, оцінювання результатів діяльності.

Аналізуючи місце компетентнісного підходу серед рівнів методологічного аналізу, І. Зимня, О. Субетто [1; 10] відносять його до третього рівня, як такого, що визначає результативно-цільову спрямованість освіти.

Під "методом моделювання результатів освіти як норм його якості" В. Байденко розуміє компетентнісний підхід до проектування нового покоління стандартів російської вищої професійної освіти, що означає "формування результатів як ознак готовності студента / випускника продемонструвати відповідні компетенції" [7: 9].

Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх фахівців підсилює практичну орієнтованість освіти, підкреслює роль досвіду, вмінь практично реалізовувати знання, встановлюючи підпорядкованість знань умінням та акцентує увагу на результатах освіти, розглядаючи їх не як суму засвоєних відомостей, а здатність людини вирішувати життєві й професійні проблеми, діяти в різних проблемних ситуаціях [12: 48-49].

На думку О. Спіріна, компетентнісний підхід у навчанні майбутніх учителів інформатики має передбачати формування в студентів та набуття ними відповідних компетентностей [6: 204].

Під компетентнісним підходом ми розуміємо єдину систему визначення цілей, відбору змісту, організаційного і технічного забезпечення процесу підготовки майбутнього фахівця на основі виділення компетентностей, що гарантують високий рівень і результативність.

В якості мети при реалізації компетентнісного підходу в професійній освіті виступає формування компетентного фахівця.

Виходячи з постулату, що будь-який нижчий рівень ієрархії визначається і задається властивостями вищого, можна стверджувати, що компетентнісний підхід характеризується як системний, синергетичний, особистісний, діяльнісний. На думку О. Субетто, у компетентнісному підході присутні всі чотири методологічні рівні, які утворюють "всередині його пізнавально-методологічної діалектики складну суб'єктивну діалектику взаємодії категорій "якість", "властивість", "кількість", "система", "компетенція", "компетентність" [10: 31].

На четвертому рівні методологічного аналізу визначаються основні методики і технологія формування професійної компетентності майбутнього вчителя інформатики у вищому навчальному закладі – тренінги, рольові, ділові ігри, використання діалогових прийомів спілкування з урахуванням професійної спрямованості, створення проблемних ситуацій, обговорення навчальних результатів тощо.

Аналіз науково-педагогічної літератури дав змогу визначити низку особливостей компетентнісного підходу:

- він не заперечує традиційний ("зунівський") підхід, поглиблює, розширює і доповнює його, проте зміщується акцент з процесу навчання на його результати, якими є компетентності [13]. На думку А. Андреева, цей підхід "виступає як опонент до понятійної тріади знання – вміння – навички ("зуни"), що утвердились у радянській педагогіці" [14: 19];

- в основі компетентнісного підходу лежить ідея діяльнісного характеру освіти, на відміну від діяльнісного підходу навчальна діяльність спрямована на формування у суб'єктів навчання компетентностей, знання підпорядковуються умінню і практичній потребі [14: 21];

- зміст компетентності містить особистісне ставлення суб'єктів навчання до предметів та процесів, необхідних для продуктивної діяльності, набуваючи значення власних цінностей суб'єктів навчання, що є характерним і для особистісного підходу;

- варто оцінювати не "зуни", а рівень сформованості в студентів визначеного переліку компетентностей, тобто "важливим стає не тільки наявність в індивіда внутрішньої організації знань, особистих якостей та здібностей, а здатність застосовувати компетентності в житті та навчанні" [5: 63];

- за цим підходом навчання зорієнтоване на студента. На думку В. Байденка [7], С. Адама [13], студенти на початку навчання мають можливість ознайомитися з вимогами до їх підготовки, а викладачі – організувати процес навчання, спрямований на формування у студентів визначених компетенцій.

Ми погоджуємося з О. Субетто, що компетентнісний підхід за своєю функцією доповнює системно-діяльнісний, знаннево-орієнтований підходи до розкриття якості вищої освіти, він може тлумачитися як одна з експлікацій системного підходу, як більш загального. "Зунівський" підхід "занурений" у компетентнісний підхід [10: 30].

Отже, на основі опрацювання низки джерел, нами здійснено аналіз компетентнісного підходу в освіті на різних історичних етапах, визначено його місце серед методологічних рівнів, взаємозв'язок з іншими науковими підходами та його провідну категорію – компетентність.

Аналіз наукових доробків філософів, педагогів, психологів, присвячених проблемам підготовки майбутнього вчителя до педагогічної діяльності, дає можливість охарактеризувати компетентнісний підхід, як системний, синергетичний, особистісний, діяльнісний.

Здійснений аналіз визначив значення кожного з рівнів методологічного аналізу для тлумачення поняття "професійна компетентність" і для її формування.

Аналіз дисертаційних досліджень, педагогічної та методичної літератури дає можливість дійти висновку, що найбільші потенційні можливості у плані підготовки майбутніх учителів інформатики має компетентнісний підхід, спрямований на активізацію діяльності студентів як суб'єктів навчальної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия / И. А. Зимняя. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.
2. Зимняя И. А. Педагогическая психология: [учебник для вузов] / И. А. Зимняя. – [изд. второе, доп., испр., перераб.]. – М.: Логос, 2007. – 384 с.
3. Ибрагимов Г. И. Компетентностный подход в профессиональном образовании [Электронный ресурс] / Г. И. Ибрагимов. – Режим доступа: http://ifets.ieee.org/russian/depositary/v10_i3/html/3_Ibragimov.htm.
4. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М.: Наука, 1973. – 270 с.
5. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К.: "К.І.С.", 2004. – 112 с.
6. Спірін О. М. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів інформатики за кредитно-модульною системою / О. М. Спірін; [наук. ред. М. І. Жалдак]. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 300 с.
7. Байденко В. И. Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования ГОС ВПО нового поколения: [методическое пособие] / В. И. Байденко. – М.: Исследоват. центр проблем кач-ва под-ки спец-ов, 2006. – 54 с.
8. Зимняя И. А. Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (теоретико-методологический подход) / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2006. – № 8. – С. 21–26.
9. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики: [науково-методичний посібник] / [за ред. І. Г. Єрмакова]. – Запоріжжя: Центріон, 2005. – 640 с.
10. Субетто А. И. Онтология и эпистемология компетентностного подхода, классификация и квалиметрия компетенций / А. И. Субетто. – М.: Исследоват. центр проблем кач-ва под-ки спец-ов, 2006. – 72 с.
11. Новиков А. М. Методология образования / А. М. Новиков. – [издание второе]. – М.: "Эгвес", 2006. – 488 с.
12. Матійків І. Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх фахівців / І. Матійків // Педагогіка і психологія професійної освіти: наук.-метод. журнал. – 2006. – № 3. – С. 44–53.
13. Адам С. Использование результатов обучения (Using Learning Outcomes UK Bologna Seminar) / С. Адам; [под ред. В. И. Байденко] // Болонский процесс: середина пути. – М.: Исследоват. центр проблем кач-ва под-ки спец-ов; Российский Новый Университет, 2005. – С. 110–151.
14. Андреев А. Л. Компетентностная парадигма в образовании: опыт философско-методологического анализа / А. Л. Андреев // Педагогика. – 2005. – № 4. – С. 45–47.

Матеріал надійшов до редакції 30.01. 2011 р.

Сикора Я. Б. Теоретические и методологические основы компетентностного подхода.

В статье рассматриваются теоретические и методологические основы компетентностного подхода. Проанализированы понятия "подход", "компетентностный подход". Выделены предпосылки возникновения компетентностного подхода, этапы становления, очерчена его ведущая категория – компетентность. Выявлено, что компетентностный подход направлен на активизацию деятельности студентов как субъектов учебной деятельности.

Sikora Ya. B. The Theoretical and Methodological Bases of the Competence-Based Approach.

The article considers the theoretical and methodological bases of the competence-based approach; analyzes the notions "approach", "competence-based approach", points out the pre-conditions of the competence-based approach origin and the establishment stages. Its leading category – competence – is defined. It has been discovered that the competence-based approach is oriented on the students' work activation as subjects of the scientific work.